

Psykologi på samiska

I Nordnorge finns ett centrum för samiskt psykiatri som tar hänsyn till samiskt sätt att tänka. Om en familj har ett oroligt hus, som stör deras sömn och upprör barnen, tas det på allvar. Numera åker någon och läser över huset.

TEXT CECILIA JOSEFSON

618

▶ **DÄNDLIGT
FJÄLLANDERÅP**
Terapeuternas
arbete präglas
av de långa av-
stånden mellan
de små samhäl-
lena.

På 1980-talet plågades den samiska befolkningen i Karasjok i Nordnorge av en självmordsvåg.

– Det var tydligt att norsk vård inte kunde tillgodose de samiska patienternas behov. I ett område där motsättningarna mellan norskt och samiskt var laddade fanns inga förutsättningar för att de skulle ha tillit till den norska vården, säger Gunn Heatta på barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen i Karasjok.

Samtidigt stod samerna i Nordnorge på barrikaderna för att återerövra sina rättigheter. Altakonflikten, då samiska aktivister hungerstrejkade utanför stortinget i Oslo 1981, var en politisk chock som ledde till att samernas rättigheter skrevs in i grundlagen. Bland annat rätten till vård på egna premisser.

– Innan dess fanns ingen medvetenhet om att Norge hade etnisk mångfald, säger Vegard Nore på hälsodepartementet i Oslo.

Samiska läkare, sjuksköterskor och socionomer började diskutera hur samiskt tänkesätt och samisk

kultur undertrycktes i vården. Med tiden fick allt fler modet att använda sig av det samiska i sitt arbete. De gick samman för att etablera en samisk hälsovård och en samisk psykiatri i Samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsa, kallat Sanks. Vid sidan av behandlingen bedrivs här forskning och utbildning på nationell nivå. I dag har centret vuxit sig så stort att samer i hela Norge kan erbjudas vård. Verksamheten är unik i världen i sitt slag.

– Men fortfarande är det svårt för många att förstå att det finns en kultur jämsides med den norska som är så anorlunda, att samerna behöver en egen vårdinstans, säger Gunn Heatta, som leder Sanks i Karasjok. Att det handlar om mer än bara språket.

VI SITTER PÅ mottagningen i Karasjok som har en magnifik utsikt mot älven, ett

VÄNDPUNKT
Terapeuten
Inger Anne
Kristofferesen
bejakade sin
samiska upp-
växt i Tromsø.

**TERAPI I
VILDMARKEN**
Självklart för
den samiska
kulturen som
präglas av
samspelet
med naturen.

FOTO: ISTOCKPHOTO, CECILIA JOSEFSSON

Mekka för laxfiske. Terapeuternas arbete präglas av de långa avstånden. De åker mellan de små samhällena som ligger många timmars bilfärd från varandra i det ensliga fjällandskapet.

Inom familjevården använder man sig mycket av vildmarksterapi som tar till vara det nära samspelet med naturen vilket präglar samisk kultur. Tillsammans med familjerna ger sig terapeuterna ut på en tredyginstur i fjällen. Tältar, fiskar och sitter vid brasan på kvällarna. I den miljön kommer berättelser som hör samman med den samiska identiteten naturligt upp.

– Här berättade till exempel en mamma för första gången för sina barn att hon är samisk. För några generationer sedan var det så förknippat med skam att hon aldrig hade berättat det, berättar Gunn Heatta.

I sina utredningar försöker Sanks ha

kulturell förståelse. Ett exempel är om en patient hör röster. I den vanliga psykiatrin får det terapeuten att tänka på psykos.

– Men att höra röster och se saker som ingen annan ser är någonting naturligt i samisk tradition, säger Gunn Heatta. Du klarar dig inte utan detta. Vi frågar i stället om det är någon annan i familjen som också hör röster, eftersom vi behöver få reda på om det faktiskt är en person med den läggningen. Om det är så frågar vi vem det är du ser. Är det en död släkting?

I GRANNSAMHÄLLET TANA möter jag terapeuten Inger Anne Kristoffersen. Från sin uppväxt i Tromsø minns hon hur hennes farfar spådde i koppar, såg in i framtiden och kunde stoppa blod. Och hur hon som liten aktade sig för områden där de underjordiska bodde. Men i sin utbildning till terapeut lärde hon sig att stoppa undan det samiska tänkesättet. För henne kom vändpunkten i mötet med en patient som också hade samiskt ursprung. Mannen ansågs allvarligt sjuk, och hon visste att han kunde få hallucinationer. En dag berättade mannen efter stor tvekan att det satt en man i hans bil som bara han såg.

– Jaha, tänkte jag, det här känner jag igen, men hur ska jag förstå det? Jag uppfattade honom inte som så sjuk, han var klar över tid och rum, och han hade en flickvän. Så jag frågade det som egentligen är ganska naturligt för mig att fråga i en sådan situation: ”Har du frågat vad han vill?” Och när jag hade sagt det blev jag ganska rädd. Nu har jag gjort något väldigt galet, tänkte jag. Då började han le. Och han log och log. Och så sa han: ”Och de säger att jag är galen. Du som är terapeut, du borde vara inlåst.”

När han hade berättat samma sak för andra terapeuter i den norska vården hade han blivit inlagd och tungt medicinerad. Samtalen mellan Inger Anne Kristoffersen och mannen utvecklades och blev mer meningsfulla. De kom att handla om hur han kunde leva ett normalt liv med mannen som följde honom.

Vid tiden för samtalen vågade Inger Anne Kristoffersen inte berätta för någon om dem. Hon var rädd att det skulle betraktas som tjänstefel att hon inte förklarade att mannen i bilen var en hallucination. I dag är klimatet annorlunda.

– Ska man jobba i det här området måste man ha förståelse för att folk faktiskt tänker annorlunda, också om sjukdom. Speciellt psykisk sjukdom, säger Inger Anne Kristoffersen.

ROBERT KARLSEN är avdelningschef på den psykiatriska akutmottagningen på universitetssjukhuset Nordnorge. Under sitt 20-åriga arbete i akutteamet har han

mött många samiska patienter. Han menar att det finns en förförståelse för det samiska i området. Många som bor här uppe har växt upp sida vid sida med det.

– Framför allt är det en utmaning språkligt. Vissa av de äldre samiska patienter jag mött kan inte norska, säger han.

Han tycker i allmänhet inte att det är svårt att veta när det rör sig om en psykotisk patient och när det handlar om ett kulturellt uttryck.

– Det är oftast så tydligt när det är vanföreställningar, hela personen är liksom präglad av dem då. Men visst finns det element i samisk folktro som det är svårt att bedöma.

Hur ser hälsodepartementet på att man ser och talar med döda i den norska vården?

– Det har ju visat sig att den samiska befolkningen har fått diagnoser på fel grunder, säger Vegard Nore. Vården har inte förstått att samer har ett annat sätt att uttrycka sig.

BLAND SAMERNA I Nordnorge finns många botare som sägs ha ”varma händer”, förmåga att hela. Gunn Heatta har rest runt och besökt andra ursprungsfolk, och hon berättar att det bland inuiterna i Kanada till exempel är vanligt att ha botare och visa män och kvinnor i vården.

– Men det kan aldrig vara vårdens ansvar att tillgodose sådana behov, menar Vegard Nore. Varma händer kategoriseras som alternativ medicin. Men patienterna kan uppmuntras att använda det utanför.

Just nu pågår dock ett forskningsprojekt i Tromsø där en botare verkar inom öppenvården.

– Det har ju att göra med hur man förhåller sig till patienten. I Tromsø präglas miljön av en väldigt öppen atmosfär och odogmatisk hållning. Man har haft botare inne på sjukhuset, och det har också kommit in människor som kan stoppa blod.

Robert Karlsen ser det som ett sätt att minska känslan av främlingskap som många samiska patienter har upplevt i norsk vård.

– Jag minns speciellt en samisk man som var intagen på den slutna avdelningen. Han var van att leva med stora viddar och lite folk. Plötsligt var han inlåst på en avdelning tätt tillsammans med andra människor och kunde inte gå ut när han ville. Vi beslöt oss för att han fick gå ut från avdelningen när han ville. För att hitta en behandling som tar hänsyn till patienternas bakgrund måste man gå ifrån reglerna ibland.

– Men det går inte om någon är svårt sjuk. Och det får

BEVARAD KUNSKAP

Synerna i den samiska traditionen kan berätta om faror i terrängen.

Fakta:

Sanks – Samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsa – etablerades 1984 i Karasjok i Nordnorge. Syftet var att skapa en samisk psykiatri som gav vård till samer på deras eget språk och med behandlingsmetoder utifrån den samiska kulturen.

1996 kom ett tillägg i norsk lag, Tjenester til den samiske befolkning, som lagfäste samernas rätt till vård på sitt eget språk och utifrån sin egen kultur, vilket stärkte Sanks ställning.

I dag satsar Sanks mycket på forskning i en egen forskningsavdelning för att hitta nya behandlingsmodeller.

SAMISK TRADITION

Att höra röster är naturligt, säger Gunn Heatta på Sanks i Karasjok.

inte ske på bekostnad av den egentliga behandlingen. Man kan fråga sig vad som skulle hända om Sanks bara arbetade utifrån samisk tradition. Medicinerna är till exempel en viktig del av behandlingen av svårt sjuka och depressiva patienter.

JENS-IVAR NERGÅRD, KULTURPSYKOLOG och professor vid Tromsø universitet, har forskat om samiskt tänkesätt. Han tycker att den vanliga psykiatrin har mycket att lära i synen på människor med psykotiska problem. Och på smärtsamma erfarenheter. I den samiska schamantraditionen är nåjden den man eller kvinna som har förmåga att se bakom konflikter. Det är en person med stark integritet och en viktig budbärare. Jens-Ivar Nergård drar paralleller mellan den process som nåjden går igenom och en psykos. En undersökning som han gjorde visar att

många samiska patienter med psykotiska tillstånd upplever sig som nåjder.

– Att upphöja smärtbärandens ställning visar på ett samhälle där smärta är en normal del av allas liv, säger Jens-Ivar Nergård.

I den samiska traditionen har synerna och uppenbarelserna av gestalter från andra världar en praktisk funktion, förklarar Jens-Ivar Nergård. De bevarar kunskap genom årtusendena.

– Synerna berättar om faror i terrängen, raviner till exempel. Terrängen är ju alltid densamma och därför är berättelserna ständigt aktuella. De är dessutom viktiga för att orientera sig i världen även i vidare mening. Synerna kommer också i svåra tider i livet.

– Att få besök av dessa budbärare betraktas som en tillgång. Krocken uppstår i kontakten med värden, om budbärare betraktas som inbillning och hallucinationer, säger Jens-Ivar Nergård. Om det samiska synsättet inte finns med i vårdutbildningen blir det svårt för unga samer att hålla kvar den förståelsen.

Cecilia Josefson är frilansjournalist.